

Смольникова Г.В.

Методи дослідження спілкування дітей у різновікових групах

Смольникова Галина Валентинівна, кандидат психологічних наук, доцент

Інститут післядипломної педагогічної освіти Київського університету ім. Бориса Грінченка, м. Київ, Україна

Анотація. У статті дається аналіз системи методів, що дозволяють вивчати особливості спілкування дітей в умовах різновікової групи дошкільного навчального закладу. А саме: спостереження за вільним спілкуванням дітей у нерегламентованій вихователем діяльності, соціометричний метод «Вибір партнера для визначеної діяльності», проєктивний метод незакінчених речень, моделювання експериментальних ситуацій. Особливо представлена методика «одно миттєвих зрізів» структури групи в процесі вільного спілкування дітей. Дані методи дають можливість отримати уявлення про спілкування дітей різного віку за сукупністю критеріїв: потреба дитини в різновіковому спілкуванні, емоційне ставлення дошкільника до партнера іншого віку; ініціатива дітей у процесі спілкування; прояв уваги до партнера іншого віку, чутливість до його впливів.

Ключові слова: різновікова взаємодія, спілкування, спостереження за дітьми, проєктивний метод, соціометричний метод, моделювання експериментальних ситуацій

Вступ. Спілкування дітей різного віку дає змогу збагатити досвід кожної дитини через різновікову взаємодію, сприяти пізнанню дитиною себе й інших, створювати додаткові сфери саморегуляції. Значимість різновікового спілкування визначається й тим, що воно, з одного боку формує особливе середовище взаємодії, надає додаткові можливості для реалізації успішності дітей в спілкуванні, а з іншого – сприяє формуванню та прояву їх особистісної ідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомими для осмислення аспекту різновікового спілкування дітей дошкільного віку для нас стали дослідження О.О. Вовчик-Блакитної, Є. М. Герасимової, О.О. Смирнової в яких визначені моделі та мотиви взаємодії старших і молодих дошкільників, де старший займає позицію ведучого, по відношенню до відомої молодшої дитини. Доведено, що ділові мотиви проявляються в бажанні дитини активно діяти, в її інтересі, в змісті діяльності і процесі. Пізнавальні мотиви проявляються тоді, коли інтерес старшої дитини до молодшої являє собою прояви безкорисної допитливості, а саме пізнання особливостей молодшої дитини як носія людських, особистісних якостей [2; 3; 4; 5].

Є.Н. Герасимова виділяє п'ять загальних моделей взаємодії старших дітей з молодшими: заборонну, обмежувальну, споглядальну, спрямовуючу та модель співпраці. Дослідник приходять до висновку, що переважна більшість дітей середнього і старшого дошкільного віку готові до взаємодії з молодшими дітьми, можуть поступитися власними перевагами. На характер взаємодії дошкільників найбільше впливає зміст спільної діяльності. Якщо вона, орієнтована на отримання предметного результату, то «провокуються» більш жорсткі (зі сторони старшого партнера) моделі взаємодії – обмежуюча і заборонна [4].

Метою даної статті є аналіз методів дослідження спілкування дітей в умовах різновікової групи дошкільного навчального закладу.

Матеріали і методи. Одним із завдань нашого дослідження стало теоретичне обґрунтування, розробка та експериментальна перевірка комплексу методів, що дозволяють вивчати особливості спілкування дітей у різновікових групах дошкільного навчального закладу. Повний комплект методичного інструментарію ми формували з урахуванням потреб експериментальної роботи: 1) відповідність віковим можливостям дітей чотирьох-шести років; 2) оптимальне вирішення завдань експериментального дослідження; 3) можливість одержати якомога більше нових різнобічних даних щодо

психологічних особливостей різновікового спілкування дошкільників; 4) можливість здійснення якісної та кількісної обробки отриманих результатів.

Методами першого етапу констатувального експерименту стали: спостереження за вихованцями у вільному спілкуванні на прогулянках, у різних видах діяльності; методика «одномиттєвих зрізів» структури групи в процесі вільного спілкування; соціометричний метод «Вибір партнера для визначеної діяльності»; проєктивний метод незакінчених речень. На другому етапі дослідження головним методом було моделювання експериментальних ситуацій.

Ми вважаємо, що такий комплекс методів є достатнім, оскільки його застосування дає змогу отримати розгорнуту картину психологічних особливостей спілкування дітей в умовах різновікової групи дошкільного навчального закладу, виявити закономірності цього процесу. Зміст кожного з обраних методів забезпечує досягнення загальної мети, але обсяг та глибина насиченість оптимальної інформації буде різною.

Результати та їх обговорення. Спостереження за вільним спілкуванням дітей у діяльності, не регламентованої вихователем, мали на меті одержати інформацію щодо загальних особливостей спілкування дошкільників у різновікових групах. За кожним досліджуваним було проведено 4 спостереження в діяльності не регламентованої вихователем і 4 в спеціально модельованих експериментальних ситуаціях. Оскільки в констатувальному експерименті приймало участь 120 дітей, то всього було здійснено 960 сеансів спостережень. Спостереження носили закритий характер (дорослий не повинен був привертати до себе уваги дітей) і проводились у різний час, за різних умов (на прогулянках, під час самостійної діяльності дітей в першу і другу половину дня), це мало дати можливість обґрунтувати не випадковість явища що вивчається.

Спостереження дали можливість скласти уявлення про спілкування дітей різного віку у сукупності критеріїв: потреба дитини у різновіковому спілкуванні, емоційне ставлення дошкільника до партнера іншого віку; ініціатива дітей в процесі спілкування; прояви уваги до партнера іншого віку, чутливості до його дій.

У протоколах спостереження за досліджуваними фіксувалося: кому дитина надає переваги одноліткам чи дітям молодшим – старшим за себе; чи виявляє бажання вступати з ними у спілкування; окремо фіксувалися випадки коли дитина продовжувала діяльність без партнера (про відсутність інтересу до партнера іншого віку свідчило припинення спілкування з ним після 2-3 хви-

лин і продовження розпочатої діяльності без партнера); зосередженість дітей на спільній діяльності, їх зацікавленість у розвитку теми спілкування; наявність у досліджуваних бажання звернути на себе увагу; настрої дітей, їх розкутість, наявність емоційного комфорту в процесі спілкування; емоційне ставлення дитини до партнера, прояви чутливості до його дій, наявність адекватної реакції на них.

Застосування «методики одно миттєвих зрізів» структури групи в процесі вільного спілкування дітей (методика Т.О. Рєпіної нами адаптована до умов дослідження) мало на меті одержати інформацію щодо вікового складу партнерів по спілкуванню (співвідношення різновікового та одновікового спілкування), встановити кількісні показники потреби кожного дошкільника в спілкуванні з дітьми різного віку, визначити широту кола різновікового спілкування, його інтенсивність та вибірковість.

Зрізи актів вільного спілкування проводилися під час діяльності дітей, нерегламентованої педагогом, упродовж однієї години, 5 днів поспіль (робочий тиждень). Зрізи знімалися певну кількість разів через кожних 6 хвилин. У такий спосіб було зроблено 350 зрізів (по 50 у кожній групі).

У протоколах фіксували: 1) кількість ситуацій, коли дитина була на одинці і, коли об'єднувалась для спільної діяльності з однолітками і дітьми іншого віку; 2) кількість контактів, установлених кожною дитиною з окремими дітьми групи.

Таким чином спостереження за дошкільниками в процесі самостійної діяльності, «зрізи актів вільного спілкування дітей» дають можливість зібрати дані щодо реального спілкування дітей в умовах різновікової групи дошкільного навчального закладу. Разом із тим, не можна стверджувати, що діти, з якими спілкується кожен вихованець в групі, є дійсно бажаними партнерами, адже дошкільники не завжди діють за власним бажанням. Враховуючи положення О.В. Киричука можна зазначити, що хоча спілкування в колективі і проявляється через взаємодію, та визначається змістом особистісного ставлення дітей, все ж таки його форма і зміст мають деяку відносну самостійність. Тому форма і засіб взаємодії може не повністю відповідати та навіть зовсім не відповідати змісту особистісних відносин між дітьми.

Ми вважали за необхідне вивчити переваги кожної дитини щодо вибору бажаного партнера по спілкуванню (однолітка чи дитини іншого віку), порівнюючи отримані данні з реальним спілкуванням дошкільників. З цією метою застосували соціометричний метод «Вибір партнера для визначеної діяльності» і проєктивний метод незакінчених речень, кожен з яких проводився 4 рази упродовж 2-х місяців, що дало можливість об'єктивно оцінити вибірковість партнерів по спілкуванню.

Соціометричний метод «Вибір партнера для визначеної діяльності» (методика Я.Л. Коломінського, Т.О. Рєпіної нами адаптована до умов дослідження) реалізовувався в бесіді з дітьми [6].

Питання, які пропонувалися досліджуваним, включали значимі для дошкільників критерії вибору і не мали у своєму змісті підказок. Наприклад, з ким ти більш за все любиш грати? З ким хочеш сидіти за од-

ним столом? Кому з дітей ти хотів би розповісти щось цікаве? Хто з дітей міг тобі розповісти щось цікаве?

У протоколах фіксувалися відповіді дитини, а також мотивування, якщо дошкільник їх робив самостійно без додаткових запитань дорослого. Це дало змогу певним чином визначити, чим керуються діти обираючи партнерів по спілкуванню.

Ми згодні з думкою О.О. Смирнової про те, що до даних, отриманих у такий спосіб треба ставитися досить обережно, оскільки діти дошкільного віку ще не можуть виразити у словах свої думки і переживання, тому їх відповіді, як правило, є короткими і формальними [5]. Тому крім соціометричного методу «Вибір партнера для визначеної діяльності» ми застосували проєктивний метод незакінчених речень, який дав можливість не тільки з'ясувати вибірковість спілкування дітей, а й виявити емоційне ставлення дошкільника до партнера по спілкуванню.

Дітям пропонувалося продовжити речення, яке починав експериментатор (вихователь): «У дитячому садку цікаво грати з...»; «Я буду розглядати цікаву книжку разом із...»; «Я хочу грати з..., а... хоче грати зі мною»; «Я люблю розповідати цікаві історії...»; «Я люблю слухати історії, які мені розповідає...».

На початку розмови дитині пропонувалося подумати, з ким із дітей групи вона любить грати, розмовляти, розглядати книжки. На роздуми давалося дві-три хвилини, тільки після цього експериментатор (вихователь) пропонував дитині пограти у гру, в якій він буде починати речення, а дитина – закінчувати. В протоколах фіксувалися не тільки відповіді дітей, а й паузи, посмішки, погляди, сила голосу тощо.

Отримані від дітей дані класифікувалися на групи за якісними характеристиками (надання переваги для спілкування у спільній діяльності дитині іншого віку, надання переваги однолітку). Постійність виборів вказувала на ступінь прийняття певною дитиною дитини іншого віку чи однолітка. Робився порівняльний аналіз результатів соціометричного і проєктивного методів з даними отриманими під час спостережень [6].

Необхідність створення експериментальних ситуацій була зумовлена потребою отримати додаткові дані щодо психологічних особливостей спілкування між молодшими і старшими дошкільниками в різних умовах (ділового, пізнавального, особистісного спілкування). При доборі експериментальних ситуацій керувалися положеннями про те, що на активність і характер спілкування впливають не тільки індивідуальні особливості партнерів, а і фактор просторової організації спілкування, просторова близькість партнерів інтенсифікує їх емоційне включення в комунікативний процес [1]. Тому всі без винятку експериментальні ситуації, спільної діяльності досліджуваних, передбачали оптимальну просторову близькість партнерів, від 10-20 см відстань за столом чи на килимку (під час малювання листівок, гри в настільно-друковані ігри, розгляду книжок) до 1 м (гра «Дзеркало»).

Експериментальні ситуації містили такі компоненти: наявність двох співрозмовників різного віку, їх спільну діяльність і спілкування як продукт цієї діяльності. Ситуації були доступні і зрозумілі як молодшим так і старшим дошкільникам, передбачали активне спілкування і взаємодію двох дітей, узгодженість їх бажань,

прийняття завдань як єдиного цілого для двох учасників, а не особисто для кожного. Право самостійного вибору спільної діяльності з партнером іншого віку надавалося двом дітям, незалежно від їхнього віку, що передбачало можливість альтернативи. З кожною дитиною проводилося чотири ситуації спілкування з різними партнерами, що давало підстави отримати надійні данні і виключити випадкові коливання в поведінці партнерів по спілкуванню. Дошкільникам пропонувалося п'ять експериментальних ситуацій. Ділове спілкування в спільній діяльності з партнером: малювання листівок і гра «Дзеркало». Пізнавальне спілкування – в ході розгляду та обговорення нових книжок, дидактичних настільно-друкованих ігор. Бесіди на особистісні теми (особистісне спілкування).

Експериментальна ситуація № 1. Малювання листівки проводиться з метою виявлення особливостей спілкування між молодшими і старшими дітьми в процесі спільної образотворчої діяльності (ділове спілкування).

Дослідження проводиться індивідуально, з двома дітьми різного віку водночас. Спільне обладнання (одна коробка олівців чи фломастерів на двох дітей); єдиний простір (виконання завдання вдвох за одним столом, на одному аркуші паперу); спільна композиція листівки передбачають співробітництво партнерів, їх обмін думками щодо створення спільного сюжету малюнка і окремих його деталей; підбору необхідних кольорів, зосередженості досліджуваних на спільній діяльності. Перед дітьми виникала потреба звернути на себе увагу партнера, узгодити з ним свої дії, проявляти увагу та емоційне ставлення до дій і слів дитини іншого віку, наслідувати її.

Експериментальна ситуація № 2. Гра «Дзеркало» проводиться з метою виявлення особливостей невербального спілкування між молодшими і старшими партнерами (ділове спілкування). Досліджуваним пропонується пограти удвох в гру «Дзеркало», де один із учасників виконує різноманітні пантомімічні та мімічні дії, а другий – «дзеркало» – копіює їх.

Ситуація передбачає зосередженість дітей різного віку на своєрідній спільній діяльності, їх активне наслідування один одному, прояви емоційного ставлення до впливів молодшого чи старшого партнера. Роль дитини, яка стоїть перед дзеркалом вимагає постійної ініціативи, проявів бажання звернути на себе увагу партнера, а роль дзеркала потребує уваги до партнера, своєчасної реакції на його дії, точного повторення невербальних засобів спілкування. Гра передбачає здійснення обміну ролей між дітьми дитина – «дзеркало», дитина, яка стоїть перед «дзеркалом».

Експериментальна ситуація № 3. Гра з настільно-друкованими іграми проводиться з метою виявлення проявів особливостей спілкування між молодшими і старшими дошкільниками в спільній діяльності (пізнавальне спілкування). Дослідження проводиться індивідуально, з двома дітьми різного віку водночас. Експериментатор повідомляє, що діти можуть самостійно обрати не тільки гру, а місце, де їм буде зручніше грати (за столом чи на килимку). Ситуація передбачає співробітництво партнерів, злагоженості їх ігрових дій, потребує вмінь як старших так і молодших дітей самостійно управляти грою, проявляти ініціативу, прислухатися до пропозицій партнера, вико-

нувати їх, давати свої конструктивні пропозиції і зауваження, погоджуватися з ігровими діями партнера або заперечувати їх, аргументувати свою думку, розмірковувати, проявляти увагу до партнера.

Експериментальна ситуація № 4. Розглядання книжок проводиться з метою виявлення проявів особливостей спілкування між молодшими і старшими дошкільниками в спільній діяльності (пізнавальне спілкування). Дослідження проводиться індивідуально, з двома дітьми різного віку водночас. Ситуація передбачає активне обговорювання змісту ілюстрацій книжки, потребує від досліджуваних вмінь прислухатися до пропозицій партнера іншого віку, виконувати їх, погоджувати свої дії з діями партнера, розмірковувати, розвивати тему спілкування.

Експериментальна ситуація № 5. Проводиться з метою виявлення проявів особливостей спілкування між молодшими і старшими дошкільниками в розмовах на особистісні теми. Дослідження проводиться індивідуально, з двома дітьми різного віку водночас. Їм пропонується поспілкуватися з партнером на будь-яку тему. Ситуація сприяє особистісному спілкуванню дітей. У досліджуваних виникає потреба звернути на себе увагу партнера іншого віку, проявляти ініціативу щодо розвитку теми спілкування та обміну думками, емоційного ставлення до слів партнера.

У процесі вищезазначених експериментальних ситуацій фіксувалося: який вид діяльності найчастіше обирають діти для спілкування з молодшим чи старшим партнером; реакцію дошкільників на пропозицію експериментатора пограти вдвох з дитиною іншого віку; емоційні реакції досліджуваних на дії і слова партнера; їх розкутість в процесі спілкування, наявність емоційного комфорту; прояви ініціативних дій дітей; наявність у досліджуваних бажання звернути на себе увагу партнера; намагання розвивати тему спілкування, робити пропозиції щодо розгортання спільної діяльності; наявність зорової уваги до партнера іншого віку; зосередженість на спільній діяльності; здатність чути висловлювання партнера та адекватно реагувати на них; наслідування партнеру; бажання чи небажання дітей продовжити спілкування.

Висновки. Отже, методика вивчення особливостей спілкування дітей в умовах різновікової групи дошкільного навчального закладу полягала у застосуванні комплексу діагностичних методів (спостережень, методики «одно миттєвих зрізів» структури групи в процесі вільного спілкування дітей, соціометричного методу «Вибір партнера для визначеної діяльності», проективного методу незакінчених речень, моделювання експериментальних ситуацій), у ході яких вивчалися закономірності та умови розвитку означеної діяльності. Основним методом обстеження були спостереження за дітьми в діяльності не регламентованої вихователем і в модельованих експериментальних ситуаціях, які проводились за спеціально розробленою комплексною програмою.

Програма дослідження вибудовувалася із врахування феномену явища, що вивчається, передбачала взаємодоповнюваність методів дослідження. Заявлений комплекс діагностичних методів дає змогу одержати різноманітну інформацію щодо психологічних особливостей різновікового спілкування дошкільників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арестова О.Н., Пахомов И.А. О соотношении физических и смысловых параметров коммуникативного пространства / О.Н. Арестова, И.А. Пахомов // Вопросы психологии. – 2002. – № 2. – С. 112-123.
2. Вовчик-Блакитная Е.А. Детские контакты и их мотивы / Е.А. Вовчик-Блакитная / Психология дошкольника: Хрестоматия. / Сост. Урунтаева Г.А. – Изд. 2-е перераб. доп. – М.: издат. центр Академия, 2000. – С.34-38.
3. Вовчик-Блакитна О.О. Своєрідність емоційного розвитку дитини / О.О. Вовчик-Блакитна / Виховання гуманних почуттів у дітей – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – С.4-24.
4. Герасимова Е.Н. Педагогические основы построения образовательного процесса в разновозрастных группах детского сада дисс. на соискание науч. степени доктора. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / Герасимова Елизавета Николаевна. – Санкт-Петербург, 2003. – 310 с.
5. Смирнова Е.О. Детская психология / Смирнова Елена Олеговна. – М.: Издат. центр Владос, 2003. –С. 297 - 314.
6. Смольникова Г. Вивчення реального і бажаного кола спілкування дітей в умовах різновікової групи / Г. Смольникова // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка: [Зб. наук. пр.] . – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка. – 2005. – № 3. – С. 95-101.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Arestova O.N., Pakhomov I.A. On the relation between the physical and semantic parameters of the communicative space / O.N. Arestova, I.A. Pakhomov // Questions of psychology. - 2002. - № 2. - P. 112-123.
2. Vova-Blakytyn E.A. Baby contacts and their motives / E.A. Vova-Blakytyn / Preschooler Psychology: A Reader. / Comp. Uruntaeva G.A. - Ed. 2nd Revised. - M.: izdat. Center Academy, 2000. - P. 34-38.
3. Vovchik-Blakitna O.O. The originality of the emotional development of the child / O.O. Vovchik blue / Education humane feelings in children - Stockholm: Mandrivets, 2010. - P. 4-24.
4. Gerasimov E.N. Pedagogical bases of construction of the educational process in different age groups of kindergarten diss. for obtaining scientific. PhD. ped. Sciences: spec. 13.00.07 "Theory and a preschool education" / Herasimova Yelizaveta. - St. Petersburg, 2003. - 310 p.
5. Smirnova E.O. Child Psychology / Elena O. Smirnova. - M.: Izdat. Center VLADOS, 2003 -P. 297-314.
6. Smolnikova G. Study Smolnikov real and desired social circle of children in mixed-age groups / G. Smolnikova // Teacher Education: Theory and Practice. Psychology. Pedagogy: [Coll. Science. pr.]. - K.: KMPU n.a. B.D. Hrinchenko. - 2005. - № 3. - P. 95-101.

Smolnykova G. Research methods of communication of children in various age groups

Abstract. The article analyzes the system of methods allowing the study of communication features of children in various age groups of preschool. Namely, observing children in free communication activities, unregulated by teacher, sociometric method "Choosing a partner for a particular activity," projection method unfinished sentences, modeling experimental situations. Separately, the technique of "cross-sectional slices" of the group structure in the process of free communication between children.

These methods make it possible to get an idea of the communion of children of different ages on a set of criteria: the need for a child in different ages communication, emotional attitude to the partner of another preschooler age; initiative of children in the process of communication, attending to the partner of another age, sensitivity to their effects.

Keywords: *mixed-age interaction, communication, observation of the children, the sociometric method, projective techniques, modeling of experimental situations*

Смольникова Г.В. Методы исследования общения детей в разновозрастных группах

Аннотация. В статье даётся анализ системы методов позволяющих изучать особенности общения детей в условиях разновозрастной группы дошкольного учреждения. А именно: наблюдения за свободным общением детей в деятельности, нерегламентированной воспитателем, социометрический метод «Выбор партнера для определенной деятельности», проективный метод незаконченных предложений, моделирование экспериментальных ситуаций. Отдельно представлена методика «одномоментных срезов» структуры группы в процессе свободного общения детей.

Данные методы дают возможность получить представление об общении детей разного возраста по совокупности критериев: потребность ребенка в разновозрастном общении, эмоциональное отношение дошкольника к партнёру другого возраста; инициатива детей в процессе общения; проявление внимания к партнёру другого возраста, чувствительность к его воздействиям.

Ключевые слова: *разновозрастное взаимодействие, общение, наблюдение за детьми, социометрический метод, проективный метод, моделирование экспериментальных ситуаций*